

- *Falsa förespeglingar.* När forskare väljer att genomföra ett fullständigt deltagande, under falsk identitet och med syftet dolt för de andra i miljön, uppstår *etiska problem* på grund av att forskaren saknar de observerades samtycke – och faktiskt gör sig skyldig till ett bedrägeri.

Checklista för deltagande observation

När du genomför deltagande observation ska du tryggt kunna svara "ja" på följande frågor:

1. Är du klar över vilken typ av deltagande observation du använde (fullständigt deltagande, deltagande i normal miljö, deltagande som observatör)?
2. Har du belägg för att den deltagande observationen inte störde den naturliga miljön?
3. Har du tagit hänsyn till fältarbetets etiska aspekter (dold observation, samtycke, förtroende)?
4. Har du undersökt hur din jagidentitet har inverkat på:
 - valet av situation för fältarbetet?
 - tillträdet till miljön?
 - perceptionen av händelser och kulturer?
5. Har du tillbringat tillräcklig tid på fältet:
 - för att kunna skapa tillit och utveckla goda relationer?
 - för att kunna göra detaljerade observationer och få en djupgående förståelse av situationen (detaljer, kontext, inbördes samband)?
6. Ger den deltagande observationen möjlighet till insikter i händelser och innebörder som inte skulle gå att få med hjälp av andra metoder?
7. Föjde du fältanteckningar under eller strax efter deltagandet på fältet?

ur:
M. Jönsson (2009), *Forskningshandboken*,
Lund: Studentlitteratur

Dokument

skriftliga källor och bilder

Typer av dokumentära data

Dokument kan i sig betraktas som en datakälla – faktiskt som ett alternativ till frågeformulär, intervjuer och observationer. De dokumentära källor som identifieras nedan är *skriftliga källor*. Det finns även andra typer av dokument som forskning kan basera sig på, till exempel visuella källor (bilder, artefakter, etc.) och till och med ljud (musik). Dessa utgör också en form av "dokument" som har ett värde för forskningen, men eftersom de används ganska sällan inom samhällsvetenskaperna inskränker sig de inledande kommentarerna i detta kapitel till de skriftliga typerna av dokument.

STATSPUBLIKATIONER OCH OFFICIELL STATISTIK

Vid första anblicken kan statspublikationer och officiell statistik tyckas vara ett attraktivt alternativ för samhällsforskaren. Som skriftlig informationskälla förefaller de vara:

- *Auktoritativa.* Eftersom data har producerats av staten, som förfogar över stora resurser och många sakkunniga, har de en tendens att vara *trovärdiga*.
- *Objektiva.* Eftersom data har producerats av tjänstemän, kan de betraktas som *opartiska*.
- *Faktabaserade.* När det gäller statistik har data formen av siffror som går att lagra på dator och analysera med hjälp av dator. De utgör "hård-data" som det inte kan råda någon oklarhet om.

Det är således inte förvånande att statliga publikationer och officiell statistik har kommit att bli en nyckelkälla till skriftlig information för samhällsvetare i västvärlden. I vilken mån sådana dokument kan leva upp till bilden av att vara auktoritativa, objektiva och faktabaserade beror emellertid i hög grad på de data som de innehåller (se nedan).

DAGSTIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

”Pressen” utgör en i vissa fall värdefull informationskälla i forskningssammanhang. En anledning är att dagstidningar och tidskrifter kan ge bra aktuell information. I dessa fall har tidningarnas forskningsvärde sitt upphov i någon av följande punkter eller i en kombination av dem:

- journalisternas sakkunskaper;
- publikationens specialisering;
- den insynsinformation som korrespondenterna kan avslöja.

En engelsk forskare i företagsekonomi kan till exempel använda *The Economist* eller *The Financial Times* i forskningssyfte. Den omdömesgille forskaren inser naturligtvis också att det finns mängder av dagstidningar och tidskrifter vars innehåll inte reflekterar något som ens tillnärmelsevis liknar en objektiv redogörelse för verkliga händelser!

MÖTESPROTOKOLL

Byråkratiseringen av industrisamhället har skapat en uppsjö av dokument beträffande administration, företagsledning, ekonomi och handel. Dessa utgör en ymnig datakälla för samhällsforskare inom olika områden.

Syftet med det mesta av denna dokumentation är att öka ansvarigheten. Mötesprotokoll, protokoll från affärsuppgörelser, ekonomiska protokoll, etc. upprättar man i princip för att kunna hålla människor och institutioner ansvariga för deras handlingar. Detta innebär att protokollen måste ha två kvaliteter, som båda är av särskilt intresse för forskningen:

- För det första måste de ge en ganska *systematisk bild av det som har hänt*. Det kan gälla beslut fattade av styrelsen eller överföringar av

pengar mellan olika konton. Oavsett vad protokollet gäller så är den bakomliggande principen att ge en detaljerad och riktig bild av det som ägde rum. De måste göra händelserna så genomskinliga att läsaren kan förstå vad som ägde rum och varför det ägde rum.

- För det andra ska de vara *offentligt tillgängliga*. Funktionen att öka ansvarigheten fungerar bara i den mån protokollen är tillgängliga för relevanta personers granskning.

BREV OCH PM

Privat korrespondens mellan människor kan användas i forskningssyfte. Detta gäller både PM som har skickats mellan människor i arbetet och personliga brev. Ju privatare korrespondensen är, desto svårare är det naturligtvis för forskaren att få tillgång till dokumenten. Den privata korrespondensen är de offentligt tillgängliga rapporternas raka motsats och utgör en långt större utmaning för forskaren när det gäller att få tag i dokumenten och – i synnerhet – när det gäller att få tillstånd att använda dem som forskningsdata.

Brev och PM skiljer sig också från rapporter beträffande i vilken grad författaren är formellt skyldig att ge en fullständig och exakt bild av händelserna. Eftersom de snarare riktar sig till speciella personer än en bredare publik, är det sannolikt att innehållet i långt högre grad bygger på antaganden om vad den andre redan vet eller vad den andre känner. Det är mer troligt att de ”kompletterar bitarna” än att de målar upp hela bilden. Man kan förvänta sig att de snarare speglar en personlig än en objektiv synvinkel. När man överväger att använda brev eller PM som forskningsdata måste man alltså vara medveten om att de inte är speciellt pålitliga som objektiva framställningar av verkligheten, men de är mycket värdefulla som en källa till författarens egen perception och uppfattning av händelser.

DAGBÖCKER

Som datakälla skrivs dagböcker av människor vars tankar och beteenden forskaren har för avsikt att studera. Sådana dagböcker är viktiga i forskningssyfte, då de registrerar händelser som redan har inträffat. Vi talar

alltså inte om den typ av dagböcker som fungerar som en planeringskalender, där vi antecknar och planerar in framtida åtaganden. Den dagbok som förs i forskningssyfte är vanligtvis en retrospektiv redogörelse för saker som har ägt rum.

Denna typ av dagbok har tre centrala inslag – som den för övrigt delar med den litterära dagboken och statsmannens dagbok:

- *Faktiska data*: en journal över saker som har inträffat, beslut som har fattats och människor som har varit involverade.
- *Betydelsefulla händelser*: en identifiering av saker som uppfattas som särskilt viktiga och en beskrivning av dagboksförfattarens prioriteringar.
- *Personlig tolkning*: en personlig reflexion över och tolkning av händelser, samt en redogörelse för personliga känslor och uppfattningar beträffande de beskrivna händelserna.

Alla dessa tre inslag kan utgöra en rik datakälla för forskaren. Men det vore mycket naivt av forskaren att uppfatta dessa redogörelser som en redovisning av objektiva fakta. Dagböcker – som en retrospektiv redogörelse – måste alltid uppfattas som författarens *version* av det inträffade, som han eller hon ser det, filtrerat genom tidigare erfarenheter och egna ambitioner, den egna identiteten och den egna personligheten.

Det är också värt att notera att dagböcker – som en form av dokumentära data – låter sig analyseras på en rad olika sätt. Som metod för datainsamling föreskrivs inte något särskilt tillvägagångssätt för analysen, och som Alaszewski (2005) hävdar kan de analyseras med hjälp av så vitt skilda tillvägagångssätt som innehållsanalys, grundad teori och diskursanalys.

WEBBPLATSER OCH INTERNET

Dokument, som en form av data, inkluderar material som erhålls *via* Internet. Frågan handlar inte om genom vilket medium vi kan skaffa fram dokumentet. Vi kan läsa dagstidningar i deras ursprungliga pappersform, eller vi kan läsa dem på mikrofilm eller på en CD-ROM. På samma sätt kan vi skaffa fram dokument med hjälp av en webbplats eller e-post, och detta har i sig ingen inverkan på hur dokumentet används i forskningen.

Webbplatser kan dock hanteras som dokument i sig. Hemsidor, etc., kan betraktas som en form av dokument och deras innehåll analyseras beträffande den text och de bilder som de innehåller. De kan i själva verket betraktas som *dokument online*.

Tillgång till skriftliga källor

Den största dragningskraften i att använda skriftliga källor är deras tillgänglighet. För att få tag i materialet behöver forskaren bara besöka biblioteket eller använda Internet från sin hemdator. Internet ger forskaren tillgång till en stor mängd statliga sidor som tillhandahåller ett brett utbud av information om sociala och ekonomiska faktorer. När det gäller Storbritannien finns en förteckning över statliga sidor på <<http://www.open.gov.uk>> och i USA finns sidor som <<http://www.access.gpo.gov>> och <<http://www.fedworld.gov>> som erbjuder ingångar för att söka officiella data och statliga publikationer. Det innebär att stora informationsmängder finns på bekvämt avstånd – utan några större kostnader, fördröjningar, behov av föregående överenskommelser, tillstånd eller någon sannolikhet för etiska problem. Skriftliga källor innebär med andra ord avsevärt färre problem än människor som datakälla för samhällsforskare.

Det finns emellertid fall då bruket av skriftliga källor inte helt undgår den typ av problem som forskare med andra källor ställs inför. Tillträdet till dokument i den offentliga sfären är visserligen okomplicerat, men ibland kan forskaren behöva material vars tillgänglighet avsiktligt har begränsats. I dessa fall kan tillgängligheten bli en kritisk del av forskningsmetoden – inte något som kan tas för givet. När dokument har belagts med restriktioner måste forskaren förhandla med dem som innehar dokumenten och försöka förmå dem att ge honom eller henne tillgång till materialet. Dokument som utdrag ur polisregistret eller medicinska journaler, och vissa typer av företagsrapporter och PM, kan med rätta betraktas som känsliga och konfidentiella, och de som "äger" dessa dokument beviljar troligtvis bara tillträde när de är övertygade om att forskaren garanterar en konfidentiell hantering och använder materialet på ett sätt som inte skadar de involverades intressen.

Tillträdet till information på Internet kan kontrolleras av vissa strategiska grindvakter, vilka kan påverka vilken information som görs tillgäng-

TILLTRÄDE TILL DOKUMENT I FORSKNINGSSYFTE			
Typ av dokument	Exempel	Tillträde genom	Karaktäristisk användning
Offentliga	Böcker, tidskrifter, officiell statistik, vissa företagsdokument	Bibliotek, Internet, Statistiska Centralbyrån	Akademisk forskning och konsultation
Begränsat tillträde	Medicinska journaler, polisregister, interna PM, personliga anteckningar/dagböcker, viss skatteredovisning	Förhandling med grindvakter, sponsorer	Konsultation och akademisk forskning
Sekretessbelagda	Kabinettsprotokoll, illegal handel, "justerad" momsredovisning eller "justerade" skattedeklarationer, strategiska företagsplaner	Insiderkunskap, deltagande, falska förespeglningar	Undersökande journalistik, brottsbekämpning, infiltration

lig och vem som har tillgång till informationen. Viss information, som vi har sett när det gäller akademiska artiklar och data från marknadsundersökningar, är endast tillgänglig mot betalning. Forskare som använder Internet måste också vara uppmärksamma på den roll som moderatorer och webbmästare har när det gäller att filtrera informationen. Vissa webbplatser, men långt ifrån alla, kontrolleras av människor vars roll är att övervaka innehållet och användarnas beteende. Moderatorer (e-postlistor, anslagstavlor, nyhetsgrupper, chattrum) och postmästare (e-postserverar) med denna funktion är i själva verket grindvakter. De har befogenheten att vägra tillträde till webbplatsen och kan behöva övertygas om det tilltänkta forskningsprojektets relevans och värde innan de beviljar tillträde.

När dokument är *sekretessbelagda* kommer innehavarna naturligtvis att försöka förhindra att utomstående får tillgång till dem. Företag kan ha hemliga strategiska planer som anses alltför känsliga för att kunna lämnas ut till en forskare, även om han eller hon har gott anseende och ärligt uppsåt. Regeringen håller många dokument hemliga av hänsyn till "nationens intressen". Dokument beträffande illegala aktiviteter, vare sig det gäller en narkotikasmugglares dagbok eller en "justerad" momsredovisning, kommer sannolikt aldrig att bli tillgängliga för forskaren. Ett sådant tillträde ges inte frivilligt. För att få tillgång till hemliga dokument krävs att man använder sig av undersökande journalistik eller deltagande observation, med visst inslag av falska förespeglningar och dold infiltration.

Skriftliga källors validitet

När det gäller forskning får man aldrig acceptera dokumentära källor "som de är". Deras validitet är snarare något som måste fastställas än något som tas för givet. Som Platt (1981) och Scott (1990) hävdar måste dokument utvärderas i förhållande till fyra grundläggande kriterier.

AUTENTICITET

Är dokumentet äkta och ursprungligt? Kan vi vara helt säkra på att dokumentet är vad det utger sig för att vara – inte en förfälskning eller omskrivning?

TROVÄRDIGHET

Är innehållet riktigt? Är det fritt från förutfattade meningar och fel? Detta beror på faktorer som:

- I vilket syfte skrevs dokumentet?
- Vem skrev dokumentet? Vilken status har författaren, och hade han eller hon någon särskild åsikt eller övertygelse som kan ha färgat av sig på framställningen?

- Om det redogör för händelser: Är det en förstahandsredogörelse av något som författaren själv har bevittnat? Hur lång tid efter händelsen skrevs dokumentet?
- När skrevs dokumentet? I vilken social kontext och atmosfär?

REPRESENTATIVITET

Är dokumentet typiskt för sitt slag? Representerar det en typisk enhet av den företeelse som skildras? Är dokumentet fullständigt? Har det redigerats? Behandlas innehållet i dess kontext?

INNEBÖRD

Är innebörden tydlig och entydig? Finns det undermeningar? Innehåller dokumentet jargong och svårfångade koder? Innehåller dokumentet saker som är osagda och sådant som måste läsas mellan raderna?

UTVÄRDERING AV ARTIKLAR, TIDSKRIFTER OCH BÖCKER

Akademiska tidskrifter och kommersiella bokförlag låter vanligtvis experter granska texterna innan dessa går i tryck, vilket ger läsaren en viss försäkran om kvaliteten i det han eller hon läser. Detta är emellertid ingen absolut garanti. Hur kan läsaren ta reda på vilka tidskrifter som låter fackgranska sina artiklar och vilka förlag som har ett gott rykte? Här finns det vissa tumregler som kan vara till hjälp. För tidskrifter:

- Hur lång tid har tidskriften funnits? En tidskrift som har funnits länge är i regel OK, medan man kan vara mer skeptisk till nyare tidskrifter. Detta innebär dock inte att tidskrifter som har funnits länge är bra och att nyare är dåliga: det skulle vara en alltför stor förenkling.
- Innehåller titeln en nationell bestämning (t.ex. *British Medical Journal*, *American Journal of Sociology*)? Återigen är detta ingen garanti, men det ger en viss ledtråd om tidskriftens anseende.
- Vem står som utgivare av tidskriften? En professionell sammanslutning eller någon av dess företrädare? En myndighet?

- Innehåller tidskriften en förteckning över redaktionsmedlemmarna och redaktionens rådgivare, och uppfattar du dessa människor som välrenommerade inom området?
- Finns det en tydlig uppgift om att artiklarna är granskade av experter?

När det gäller böcker och deras utgivare kan följande frågor vara till hjälp vid utvärderingen av källorna:

- Har du hört talas om förlaget tidigare? Detta kan i så fall vara lugnande.
- Är utgivaren ett universitetsförlag (t.ex. Cambridge University Press)? I så fall ger detta återigen en viss tillförsikt om bokens akademiska kvalitet.
- Är boken en andra eller senare upplaga? I så fall har det funnits en tillräcklig efterfrågan för att motivera nya upplagor, och detta talar för att den har något värdefullt att säga. Detsamma gäller i lägre grad om en bok har tryckts om ett antal gånger. Leta efter detaljerna, ofta i början av boken mellan titelbladet och innehållsförteckningen.
- Om det är en biblioteksbok, hur ofta har den varit utlånad den senaste tiden? Anledningen till att en bok är efterfrågad och ofta utlånad kan vara att den har rekommenderats.

UTVÄRDERING AV DOKUMENT PÅ INTERNET OCH WEBBSIDOR

Utvärderingen av dokument som laddas ned från Internet koncentreras kring framför allt en fråga. Eftersom det finns så få restriktioner för vad som placeras på Internet måste dokument som används i forskningssyfte övervägas mycket noggrant beträffande upphovsman, trovärdighet och autenticitet. Dokumenten måste vara föremål för forskarens egen kvalitetsgranskning, enligt samma riktlinjer som för böcker och tidskrifter – men med ännu större energi och noggrannhet.

När det gäller utvärdering av webbsidor gör sig en liknande frågeställning gällande. För forskningsändamål måste en bedömning göras beträffande *trovärdigheten* för den webbplats där webbsidan är placerad. Bedömningen av detta kan göras med utgångspunkt i fyra kriterier.

- Webbplatsens *auktoritet*. Ett universitets eller en regerings webbplats kan ge källan en viss trovärdighet, medan en privat webbsida kan kräva en större försiktighet.
- Webbplatsens *trovärdighet*. Ger webbplatsen intryck av att ha ett seriöst och legitimt syfte? Friskriver den sig från visst ansvar och innehåller den ett tydligt tillkännagivande av syftet.
- Webbplatsens *uppdatering*. Man bör vara uppmärksam på hur ofta sidorna uppdateras. Går det att se datumet för den senaste uppdateringen, och gjordes den nyligen?
- Webbsidans *popularitet*. Intresset för en webbplats och antalet besökare säger en del om dess uppskattning och popularitet. Detta går att mäta genom det antal gånger som människor har besökt webbplatsen – antalet ”träffar”.

UTVÄRDERING AV OFFICIELL STATISTIK

Vissa typer av officiell statistik ger praktiskt taget en objektiv bild av verkligheten, medan andra typer av officiell statistik tyvärr inte gör det. När politiker debatterar riktigheten i arbetslöshetssiffrorna eller innebörden i vissa statsfinansiella förhållanden, finns det säkerligen utrymme för tvivel och polemik om objektiviteten, riktigheten, fullständigheten och relevansen i en del av den officiella statistiken. Detta bör göra oss uppmärksamma på att officiell statistik inte alltid kan betraktas som ”objektiva fakta”.

Att säga detta innebär inte att underkänna all officiell statistik som datakälla för samhällsforskningen. Men det innebär att forskaren bör överväga följande frågor innan han eller hon betraktar officiell statistik som riktig och objektiv.

- *I vilken mån är fenomenet eller det som mäts entydigt och okomplicerat?* Ju mer entydig händelse, desto mer tillförlitliga data – så att säga. Man kan förvänta sig att officiell statistik om födselar och dödsfall, äktenskap och skilsmässor är praktiskt taget fullständig. Huruvida människor föds, dör, gifter sig eller skiljer sig kräver inte mycket tolkning från dem som för registren. Antingen inträffar händelserna eller så inträffar de inte – det finns inte något större möjlighet till ”kreativ bokföring” eller tendentiös tolkning. Visst kan det tänkas att ett mycket litet antal föds-

lar och dödsfall slinker igenom de noggranna officiella rutinerna för denna typ av datainsamling och undgår registrering, men antalet kommer att vara så litet att det inte utgör något allvarligt hot mot föreställningen om att den officiella statistiken är fullständig och riktig. Saker som arbetslöshet, bostadslöshet och ohälsa är mycket mindre entydiga. Det finns många olika sätt att definiera dessa fenomen, vilket möjliggör diskussioner om huruvida statistiken speglar den verkliga arbetslösheten, etc., eller om den ger en bild som är påverkad av den definition som har använts.

- *Finns det egenintressen i den statistik som produceras?* När de som producerar statistiken har något att vinna eller förlora på grund av vad siffrorna avslöjar, bör den skarpsinnige forskaren hantera dem med en viss försiktighet. Omsättningssiffror, väntelistor till sjukhus, försäljnings-siffror: allt får konsekvenser för de människor som önskar eller behöver statistiken för att klargöra en viss tendens. Officiell statistik utgör i detta fall inget undantag. Regeringar kan ha egenintressen i en mängd olika typer av statistik, från handel till inflation; från arbetslöshet till hälsa.
- *I vilken mån är statistiken ett resultat av en rad beslut och bedömningar som människor har gjort?* Ju mer statistiken bygger på statistikproducenternas val och beslut, desto öppnare blir den slutgiltiga officiella statistiken för kritik och ifrågasättande. Ju mer statistiken är ett resultat av en serie val som människor har gjort – val som inbegriper bedömning och urskillning – desto mer kan den officiella statistiken uppfattas som en ”social konstruktion” snarare än en objektiv och opartisk bild av verkligheten.

Brottsstatistik kan ge en bra illustration av hur officiell statistik *konstrueras*. Brottsstatistiken baseras på de brott som människor anmäler till polisen. En stor del av brotten anmäls emellertid inte. Detta gäller i synnerhet mindre förseelser. Stölden förblir ofta oanmälda, särskilt när människor inte ser någon möjlighet att få tillbaka sin egendom och när egendomen inte är försäkrad. (Stölden måste vara anmäld hos polisen om man ska kunna få någon ersättning från försäkringsbolaget, vilket motiverar människor att anmäla brottet.) Många brott upptäcks aldrig, och blir då självfallet inte heller anmälda (t.ex. förskingring). Det finns också brott som

saknar offer, och om inte någon ertappas av polisen så kommer inte heller lagöverträdelsen att registreras (t.ex. drogmissbruk). När det gäller vissa brott kan offret känna en ovilja mot att göra en anmälan, på grund av den "stämpel" som kan bli följden (t.ex. våldtäkt) eller av fruktan för repressalier.

Även när ett brott har rapporterats till polisen finns det en viss försiktighet beträffande hur saken ska tolkas och om det ska resultera i ett formellt ärende. Många "brott" sorteras ut och avskrivs informellt, och kommer således aldrig in i systemet som ett registrerat brott. Även om brottet kommer in i systemet, så är brottsrubriceringen i viss mån öppen för tolkning. När polisen har tagit emot en anmälan finns det i den fortsatta handläggningen ett visst tolkningsutrymme beträffande (a) om förundersökningen ska fullföljas, (b) hur brottet rubriceras, (c) om åtal ska väckas och (d) om åtalet kommer att leda till påföljd. På varje nivå i processen fattar människor beslut, använder sitt omdöme och gör bedömningar. Dessa kan på det hela taget ha ett markant inflytande på slutresultatet: den officiella statistiken. Det innebär att det är en stor skillnad (när det gäller brott) mellan den verkliga brottsnivån i samhället och de siffror som regeringarna offentliggör som brottsstatistik. Beräkningar visar att de registrerade brotten kan utgöra så lite som en femtedel av de faktiska brotten.

UTVÄRDERING AV MÖTESPROTOKOLL

Protokoll – oavsett om de är offentligt tillgängliga eller har en begränsad tillgänglighet – har till syfte att skildra det som har hänt på ett fullständigt och riktigt sätt. Det finns emellertid omfattande belägg för att dessa protokoll har en tendens att vara ofullständiga och partiska. De tenderar att vara selektiva – de betonar vissa saker och förbigår andra, och registrerar på så vis bara en del av hela händelsen. De har också en tendens att avspegla en viss tolkning av det som ägde rum – de registrerar händelsen ur en viss synvinkel. Vi ska komma ihåg att när sådana protokoll upprättas som en del av den offentliga ansvarigheten, så finns det en tendens att vara försiktig med det som registreras. Saker kan ha sagts "utanför protokollet" – "Detta ska inte protokollföras, men ..." Protokollet kan med andra ord vara varsamt redigerat och ha utelämnat vissa saker som kan åsamka mänsklig kritik när protokollet offentliggörs. *Forskaren måste alltså akta sig för*

att godta sådana protokoll rakt upp och ned. Offentligt tillgängliga protokoll reflekterar innehållet på ett sätt som är offentligt acceptabelt vid en given tidpunkt och i en given social kontext. De tenderar att ge en version av verkligheten som möter de allmänna förväntningarna.

Innehållsanalys

Innehållsanalys är en metod som hjälper forskaren att analysera innehållet i dokument. I själva verket är det en metod som kan tillämpas på vilken "text" som helst, oavsett om det gäller skrift, ljud eller bilder, för att kvantifiera innehållet. Statsvetare kan använda metoden för att studera utskrifter av tal; pedagoger för att studera innehållet i barnböcker; historiker för att studera korrespondensen mellan statsmän.

Innehållsanalysen följer i allmänhet – oavsett dess specifika tillämpning – en logisk och relativt enkel procedur.

- *Välj ett lämpligt textavsnitt eller bildurval.* Urvalskriteriet bör vara mycket tydligt formulerat.
- *Bryt ner texten i mindre enheter.* Analysenheten kan utgöras av samtliga ord, hela meningar, hela stycken eller till exempel rubriker. Den kan också baseras på visuella bilder eller innehållet i illustrationer.
- *Utarbeta relevanta kategorier för analysen av data.* Forskaren måste ha en klar föreställning om vilka typer av kategorier, frågor och idéer som intresserar honom eller henne och hur dessa framträder i texten. Detta kan ha formen av "nyckelord" associerade till temat. Om forskaren till exempel letar efter könsbundna drag i barns berättelser, kan han eller hon således söka efter pojknamn och flicknamn – med namnen som indikatorer på innehållets natur. Forskaren kan också vilja koda texten inte bara utifrån hur många gånger sådana namn förekommer, utan också med utgångspunkt i typen av namn.
- *Koda enheterna i överensstämmelse med kategorierna.* Det är nödvändigt med en mycket noggrann uppmärksamhet på texten för att koda de relevanta orden, meningarna, etc. Dessa koder kan antingen skrivas in direkt i texten med efterföljande hänvisningar, eller matas in i ett data-program som är speciellt utformat för uppgiften.

- *Räkna förekomsten av dessa enheter.* Den första delen av analysen är vanligtvis att räkna antalet gånger som de olika enheterna förekommer.
- *Analysera texten beträffande enheternas frekvens och deras förhållande till andra enheter som förekommer i texten.* När enheterna väl är kodade går det att göra en mer sofistikerad analys som länkar ihop enheterna och försöker förklara när och varför de förekommer som de gör.

➡ *Följ upp med Datorstödd analys av kvalitativa data, s. 388–389.*

Innehållsanalysen har möjlighet att avslöja många ”dolda” sidor av det som kommuniceras genom den skrivna texten. Tanken är att texten – helt oberoende av vad som har varit författarens medvetna avsikt – innehåller vissa ledtrådar till ett djupare rotat och eventuellt oavsiktligt budskap som faktiskt kommuniceras. Man behöver inte basera analysen på vad författaren trodde att han eller hon sa när texten innehåller mer påtagliga belegg för dess budskap (Gerbner et al. 1969; Krippendorf 2004).

INNEHÅLLSANALYS

... avslöjar	... genom att mäta
1 Vad texten framställer som relevant	Vad den innehåller (t.ex. speciella ord, idéer)
2 De prioriteringar som skildras i texten	Hur ofta de förekommer; i vilken ordning de förekommer
3 De värderingar som framförs i texten	Positiva och negativa åsikter om saker
4 Hur idéer hänger samman	Närheten mellan idéerna i texten, logiska associationer

Innehållsanalysens huvudsakliga styrka ligger i att den möjliggör en kvantifiering av innehållet i en text – genom en metod som är tydlig och som i princip kan upprepas av andra forskare. Dess huvudsakliga begränsning är att den har en inbyggd tendens att lyfta ut enheterna och deras betydelse från den ursprungliga kontexten, liksom även författarens intentioner.

Innehållsanalysen har vidare svårt att hantera textens *underförstådda* meningar – hur betydelsen bygger på det som redan har sagts, det som följer eller till och med det som inte sägs. Den är på många sätt ett ganska primitivt redskap för att hantera de subtila och invecklade sätt på vilka en text uttrycker mening.

I själva verket är innehållsanalysen därför mest lämplig när man har att göra med kommunikationsaspekter som tenderar att vara enkla, direkta och påtagliga. Ju mer texten bygger på subtila och invecklade innebörder, uttryckta av författaren eller konkluderade av läsaren, desto mindre värde får innehållsanalysen vid arbetet med att uppklara textens mening.

Bildbaserad forskning

De dokument som vi hitintills har diskuterat har varit textbaserade. Det finns emellertid andra typer av dokumentära data som är tillgängliga för samhällsforskare, sådana som är baserade på *visuella* bilder. Ett centralt inslag i föreställningen om bildbaserad forskning är att visuella bilder kan användas som data i sig – tydligt åtskilda från texter, siffror eller ljud som potentiell källa till forskningsinformation. Precis som andra dokument kan visuella bilder visa sig värdefulla i forskningssyfte beträffande:

- den faktiska information som de innehåller; och
- hur de framställer saker (symbolik och dolda innebörder som kommuniceras genom dokumentet eller bilden).

➡ *Följ upp med Analys av bildbaserade data, s. 390–393.*

TYPYR AV BILDER

Av praktiska skäl har det funnits en tendens att koncentrera sig på tvådimensionella ”stillbilder”, till exempel fotografier, som källa till bildbaserade data. Fotografier är relativt billiga. De låter sig också analyseras och reproduceras tillsammans med mer vedertagen textbaserad forskning, till exempel i tryckta tidskrifter eller akademiska avhandlingar. Det finns emellertid en lång rad olika visuella bilder som går att använda. Då och då

har det gjorts djärva försök att utforska de möjligheter som rörliga bilder ger och till och med tredimensionella objekt (Banks 2001; Emmison och Smith 2000).

POTENTIALA KÄLLOR TILL BILDBASERADE DOKUMENTÄRA DATA

Stillbilder	Film	Objekt
fotografier	videoinspelningar	kulturella artefakter
reklam	arkivfilmer	kläder och modeföremål
teckningar		bebyggda miljöer och platser
graffiti		kroppstecken/språk

ATT ANVÄNDA "SKAPADE" BILDER

Forskaren kan generera bilder för det särskilda undersökningssyftet – så kallade *skapade* bilder. De visuella bilderna ger i denna bemärkelse primärdata. Dessa bilder kan vara värdefulla som ett sätt att registrera saker. Forskare kan registrera händelser, människor, kulturer och så vidare genom att fotografera, filma eller teckna dem. Sådana visuella registreringar utgör ett alternativ till bandinspelningar (*ljud*), till skriftliga dokument som fältanteckningar, dagböcker eller protokoll (*text*) och till kvantitativa data som sifferuppgifter från frågeformulär eller statistik baserad på systematisk observation (*siffror*).

När forskaren börjar använda skapade bilder bör han eller hon komma ihåg vissa praktiska saker. Det första gäller *utrustningen*. Kameror för fotografier och bärbara videokameror för videofilmer finns med en rad olika tekniska specifikationer och i en rad olika prisklasser. De kan lagra resultatet på optisk film eller i digitalt format. Forskaren måste bestämma vilken utrustning som är mest lämpad för forskningssyftet och vilken utrustning som faktiskt finns tillgänglig. Detta kan vi kalla en form av kompromissbeslut, där vi balanserar utrustningens kvalitet och format mot de befintliga resurserna. När forskaren fattar sitt beslut måste han eller hon vara medveten om att en mer sofistikerad utrustning kan kräva vissa tekniska färdigheter och kunskaper, och att ytterligare tekniska finesser på en dyrare

utrustning kan vara bortkastade om man saknar den nödvändiga förmågan att utnyttja dem. Mot detta kan man anföra att en billig utrustning som ger dålig bildkvalitet kan visa sig vara ett illa valt sätt att spara på resurserna. Man måste tänka igenom i vilken miljö bilderna kommer att samlas in. Kommer ljuset att vara tillräckligt för att slippa använda en blyxt som kan vara störande eller distraherande? Kommer en bättre filmkvalitet och utrustning att avhjälpa ett sådant problem? Är det nödvändigt med ett zoomobjektiv för att fånga tillräckligt med detaljer?

Bortsett från de tekniska aspekterna av att arbeta med bildbaserade data ställs forskaren – som föresätter sig att i första hand fånga in data genom att "skapa" bilderna – inför en rad sociala och kulturella faktorer som kan få en markant inverkan på hans eller hennes förmåga att registrera saker och ting "som de är". Även när uppgiften tycks ganska enkel kan det finnas problem som döljer sig under ytan. Att till exempel filma *objekt* som byggnader, transportmedel eller artefakter kan tyckas vara ett ganska oproblematiskt sätt att samla in data. Det finns emellertid tillfällen då det inte är tillåtet att filma eller fotografera. Vissa länder kan betrakta det som en säkerhetsrisk beroende på lokaliseringen. Integritetsfrågor måste övervägas, och på gallerier och museer finns det ofta restriktioner beträffande fotografering och filmning av föremål. Man måste ta hänsyn till den rättsliga och kulturella kontext i vilken datainsamlingen kommer att äga rum, för att minimera risken att filmandet eller fotograferandet ska uppfattas som en överträdelse eller kränkning.

När den bildbaserade forskningen inbegriper *människor* finns det ett ännu större behov av att vara lyhörd för den sociala och kulturella kontexten. Forskare måste, som Prosser och Schwartz (1998, s. 119) påpekar, inse att "fotografering kan uppfattas som en hotfull handling" (vilket illustreras av de metaforer som tillhör fotografins värld: vi "laddar", "siktar" och "skjuter"). Att "fångas" på film kan *uppfattas* som hotfullt trots forskarens välvilliga avsikt, vilket kan få två viktiga återverkningar på datainsamlingsprocessen:

- Det kan *begränsa tillträdet* till forskningsplatser. Om människor känner sig hotade, om de upplever ett intrång i sina privatliv, kan de mycket väl vägra att samarbeta med forskningen.

- Det kan få människor att bli *självmедvetna* och agera på ett sätt som de vanligtvis inte skulle göra.

I insamlingen av "skapade" bilder finns i själva verket ett inslag av reflexivitet. Prosser (1998, s. 104–105) beskriver detta i termer av "procedurmässig reaktivitet" och "personlig reaktivitet". Procedurmässig reaktivitet hänvisar till det sätt varpå fotograferingshandlingen gör forskaren mer uppenbart synlig när han eller hon samlar in data och det sätt varpå detta kan förändra det naturliga tillståndet genom att hämma, genera eller på annat sätt påverka beteendet och aktiviteterna hos dem som blir fotograferade. Personlig reaktivitet hänvisar till det sätt varpå fotografen/forskaren kan ha en inverkan på situationen helt enkelt genom sin egen identitet och sina personliga egenskaper och genom den egna bedömningen av det tagna fotografiets natur. Ett exempel kan vara en fotografs närvaro vid dokumentationen av en förlösning och det sätt varpå fotografens kön och ålder kan inverka på den typ av fotografier som tas, liksom moderns, faderns och vårdpersonalens reaktioner på att bli fotograferade under denna intima händelse.

Forskare måste med tanke på denna reflexivitet vara medvetna om hur deras handlingar kommer att uppfattas. De måste ta hänsyn till vilken inverkan olika saker kan ha, till exempel:

- *Utrustningen*. Fotografering med blixtr är mer påtaglig än fotografering i befintligt ljus, och en diskret liten digitalkamera är mindre synlig än en klumpig professionell videokamerautrustning.
- *Situationen*. I vissa situationer är det mer normalt med filminspelning än i andra. Vid till exempel högtidliga händelser kan det vara mer tillåtet för forskaren att använda skapade bilder än vad fallet skulle vara under mer personliga och intima förhållanden.
- *De involverade personerna*. Människor som lever i offentlighetens strålkastarljus, människor med uppmärksammade arbeten och så kallade mediakändisar känner sig antagligen ganska väl till mods med vetskapen om att de filmas eller fotograferas, eftersom det är ett rutinmässigt inslag i deras arbetsliv. De kan emellertid förbehålla sig rätten till avskildhet vid tillfällena då de är lediga och anse detta som sitt personliga och privata liv.

- *Personlighet*. Utåtriktade människor som söker publicitet kommer antagligen att vara förtjusta i uppmärksamheten från kameran, till skillnad från mer inåtvända och kameraskygga personer.

Dessa faktorer gör sig självfallet bara gällande när människor är medvetna om att de filmas eller fotograferas. Detta är inte alltid fallet. Forskaren kan välja att göra en dold undersökning där inspelningsprocessen hemlighålls för dem som studeras. I detta fall uppstår vissa etiska frågor, och för att få ett godkännande från någon relevant bemyndigande organisation (t.ex. en etisk kommitté) krävs mycket starka argument för att *inte* söka de observerades informerade samtycke. Detta gäller självfallet en rad olika metoder inom samhällsforskningen, men fylligheten i de data som fångas på film kan göra att människor blir mer defensiva och förbehållsamma om att samarbeta – mer än vad som skulle vara fallet om forskningen byggde på data från exempelvis intervjuer eller frågeformulär.

➡ *Följ upp med Forskningsetik, s. 193–205.*

ATT ANVÄNDA "HITTADE" BILDER

Samhällsforskaren kan använda bilder som redan finns – så kallade *hittade* bilder. Detta är bilder som har producerats av andra människor i syften som inte har någon direkt koppling till forskarens undersökning.

Den typ av bilder som kommer till användning beror i hög grad på forskarens ämnesdisciplin. Mediastudier och marknadsföring använder ofta annonser och fotografier i dagstidningar. Antropologer, historiker och sociologer använder bilder av grupper och kulturella händelser som avbildas med hjälp av film, fotografier, målningar, graffiti eller artefakter. Sådana föremål innehåller en visuell dokumentation som kan användas för att tillhandahålla faktisk information om grupper eller händelser, eller så kan bilderna tolkas för att ge en bättre förståelse av de idéer och livsstilar som genererade bilderna.

Som datakälla kringgår "hittade" bilder många av de problem som förknippas med datainsamlingsprocessen för "skapade" bilder. Tekniska frågor beträffande utrustningen och praktiska frågor om till exempel tillträde till platser är inte längre aktuella, eftersom bilden eller bilderna redan exi-

sterar. Detta ger en direkt antydning om att bruket av hittade bilder kan vara ett attraktivt alternativ för samhällsforskaren, eftersom det krävs mindre färdigheter för att producera dem och de mycket väl kan vara billigare ifall de sparar fältarbete, resor och produktionskostnader. Lika lockande är det faktum att de kringgår etiska hänsyn beträffande informerat samtycke i de fall bilderna involverar levande människor. Internet har dessutom kraftigt ökat tillgängligheten av bilder för samhällsforskare. Bilder kan ögonblickligen laddas ned från jordens alla hörn. Det krävs inget fältarbete och inga resor.

Den lätthet varmed bilderna kan framskaffas får inte förleda forskaren till att välja detta alternativ utan insikt om att det också finns vissa specifika problem förknippade med användningen av hittade bilder – problem som måste vägas mot enkelheten och kostnadsfaktorerna.

AUTENTICITET

Precis som när det gäller andra dokumentära data vill den forskare som använder visuella bilder känna sig säker på bildens autenticitet. Detta gäller i synnerhet hittade bilder som kommer att användas som en källa till faktisk information. Forskaren måste vara uppmärksam på huruvida bilden har blivit manipulerad, förändrad eller redigerad i förhållande till originalet. Datorprogram gör det naturligtvis allt enklare att genomföra sådana manipulationer. I synnerhet fotografiska bilder är relativt enkla att förändra, och forskaren ska inte ta för givet att bilden är äkta. Som Loizos (2000, s. 95) varnar: "Uttrycket 'kameran ljugar aldrig' är en villfarelse. Människorna, de aktiva personer som använder kameror, kan ljuga och ljugar: ... de kan förvränga bevisförmågan i visuella data med samma lätthet som de kan förvränga skrivna ord."

UPPHOVSRÄTT

Äganderätten till bilden är en viktig fråga, i synnerhet om bilden ska reproduceras och göras offentligt tillgänglig genom forskningsprocessen. Om bilden redan existerar så "tillhör" den med största sannolikhet någon per-

son, ett företag, en organisation eller en institution. I så fall är det nödvändigt att skaffa ett tillstånd att använda bilden. I vissa fall kan detta göras på ett ganska informellt sätt. Om den bild som ska användas till exempel är ett privat fotografi från ett familjealbum behöver det inte kräva mycket mer än ett (företrädesvis skriftligt) tillstånd från ägaren att använda bilden i forskningssyfte. I andra fall, då bilderna baseras på reklam eller konstnärliga arbeten och hämtas från nyhetsmedia, underhållningsmagasin eller Internet, krävs det antagligen en mycket formell förfrågan till upphovsrättsinnehavaren om att få tillstånd att reproducera bilden. Om upphovsmannen ger sitt samtycke kan detta vara förbundet med att en viss avgift betalas. Avgiften kan visa sig oöverstigligt hög, och när man söker tillståndet är det viktigt att klargöra att bilden kommer att användas för småskalig, enskild forskning utan några ekonomiska vinstintressen. Under sådana förhållanden är det möjligt att upphovsrättsinnehavaren avstår från eller reducerar avgiften. Här spelar emellertid bildens karaktär och upphovsrättsinnehavarens policy också in. Om bilden har ett oklart ursprung och det inte går att spåra upphovsrättsinnehavaren finns det en standardiserad lösning att ta till, vilken går ut på att tidigt i rapporten eller avhandlingen tydligt deklarerar principen: "Ansträngningar har gjorts för att få upphovsrättsinnehavarnas tillstånd att publicera bilderna. I de fall upphovsrättsinnehavarna inte har gått att spåra är författaren tacksam för ytterligare information från berörda parter och kommer att försöka kompensera vederbörande." Detta förutsätter naturligtvis att man verkligen har ansträngt sig att spåra upphovsrättsinnehavarna, och uttalandet får inte användas som en ursäkt för att slippa undan arbetet med att försöka spåra dem.

UPPHOVSRÄTT OCH SKAPADE BILDER

När bilden har skapats av forskaren är detta i allmänhet inte något problem. Det är i vanligtvis forskaren som äger bilden. Det finns emellertid undantag. I vissa fall kan en representant för den person eller det evenemang som avbildas göra anspråk på äganderätten till bilden. Som Banks (2001, s. 168) påpekar är emellertid denna fråga "huvudsakligen relevant för bilder av celebriteter, de som anses ha ett ekonomiskt intresse i användningen av bilderna".

OBSERVERA

Trots påståenden om att det samtida samhället har en mer "visuell kultur" än tidigare, och trots vissa tecken på ett allt större intresse för "visuell forskning" (Flick 2002), är användningen av bildbaserade data fortfarande relativt ovanlig inom samhällsvetenskaperna. En del av förklaringen till detta är att film, video och tredimensionella bilder inte gärna låter sig infogas i det medium som vanligtvis används för att presentera forskningsdata och analyser. De passar kanske inte in i avhandlingar, tidsskrifter eller datorbaserade dokument som gynnar tvådimensionella, textbaserade format. Det kan delvis också bero på kostnaderna för att använda fotografiska data i fyrfärgstryck på högblankt papper eller på det utrymme som fotografiska data kräver när det råder snäva redaktionella restriktioner beträffande det antal sidor som är tillgängliga. Det som emellertid står klart är att den bildbaserade forskningen fortfarande är ganska marginaliserad och än så länge kämpar för att få en likställd status i samhällsvetenskaperna med forskning vars data har formen av siffror eller ord. Den projektforskare som genomför småskaliga undersökningar bör ha detta i åtanke.

Fördelar med forskning baserad på dokument

- *Tillträde till data.* Dokument innehåller stora mängder information. De flesta forskare kan – beroende på dokumentens karaktär – få tillgång till källorna relativt enkelt och till en låg kostnad.
- *Kostnadseffektivitet.* Forskning baserad på dokument är en kostnadseffektiv metod för att skaffa fram data, i synnerhet när det gäller data i stor skala, till exempel sådana data som tillhandahålls i officiell statistik.
- *Beständigheten i data.* Dokument är i allmänhet en beständig datakälla som kan kontrolleras av andra. Data är tillgängliga för offentlig granskning.

Nackdelar med forskning baserad på dokument

- *Källans trovärdighet.* Forskaren måste vara omdömesgill beträffande den information som han eller hon använder. Forskaren måste göra en

bedömning av källans auktoritet och det tillvägagångssätt som har använts för att erhålla de ursprungliga uppgifterna, för att kunna avgöra dokumentens trovärdighet. Detta är inte alltid så lätt. I synnerhet dokument på Internet kräver en särskild granskning. Information som hittas på Internet kan vara à jour och hålla god kvalitet, men den kan emellertid lika gärna vara föråldrad och hålla dålig kvalitet eftersom det inte finns någon egentlig kontroll över vad som publiceras på Internet. Ur den akademiska forskarens perspektiv är bekymret att "Internet karaktäriseras av en okontrollerad och oövervakad publicering med obetydlig expertgranskning" (Cline och Haynes, 2001, s. 679).

- *Sekundära data.* När forskare använder dokument som datakälla bygger de vanligtvis på något som har producerats för andra ändamål än undersökningens specifika syfte.
- *Sociala konstruktioner.* Dokument kan bygga mer på upphovsmannens tolkningar än på en objektiv bild av verkligheten.

Checklista vid användning av dokument (texter och bilder)

När du använder dokument i samhällsforskning ska du tryggt kunna svara "ja" på följande frågor:

1. Är du helt säker på att dokumenten/bilderna är autentiska beträffande vad de ger sig ut för att vara (inga utkast, falsarier, vilseledande senare versioner, etc.)?
2. Har du reflekterat över dokumentens eller bildernas trovärdighet när det gäller:
 - typen av dokument (tryckt bok, tidskriftsartikel, officiell statistik)?
 - dokumentets författare eller upphovsman (status, roll, kunskapsposition)?
 - dokumentets utgivare eller sponsor (företag, organisation, stiftelse, påtryckningsgrupp)?
 - informationens tillgänglighet (offentligt tillgänglig, begränsad tillgänglighet, sekretessbelagd)?
3. Har du (om tillämpligt) utvärderat källorna på Internet beträffande informationens riktighet och när den senast uppdaterades?
4. Är du helt säker på att du har tagit hänsyn till en eventuell snedvridning i dokumentet eller bilden, beroende på:
 - dokumentets syfte (beskrivning, teori, övertalning)?
 - dokumentets representativitet (typisk, extrem)?
 - författarens eller upphovsmannens urval och redigering av utdrag?
 - författarens eller upphovsmannens tolkning av fakta eller teorier?
 - informationens eller bildens känslighet?
5. Har du givit fullständiga detaljer om källan till de texter och bilder som du använder?
6. Har forskningen följt lagstiftningen beträffande upphovsrätt?

Del III – Analys

Analysprocessen innebär att man söker efter saker som ligger under yt-innehållet i data – kärnelement som förklarar vad saker är och hur de fungerar. Forskarens uppgift är att undersöka data på ett sätt som hjälper till att identifiera de avgörande komponenter som kan användas för att förklara det studerades beskaffenhet – med målsättningen att komma fram till vissa allmänna principer som kan tillämpas i andra situationer.

Det finns många typer av analyser som samhällsforskaren kan använda i detta syfte. I själva verket har alternativen emellertid en tendens att gravitera mot begreppen "kvantitativ" och "kvalitativ" forskning. Kvantitativ forskning och kvalitativ forskning är flitigt använda termer inom samhällsvetenskaperna och de används som markörer för forskarens utgångspunkter och för den typ av forskning som han eller hon bedriver. När vi tränger djupare in i distinktionen mellan kvantitativ forskning och kvalitativ forskning blir det emellertid tydligt att den faktiska samhällsforskningen inte så enkelt låter sig inplaceras i de två kategorierna. Det finns tre orsaker till detta:

1. *De två tillvägagångssätten är i själva verket inte ömsesidigt uteslutande.* Samhällsforskare bygger sällan – om någonsin – på enbart det ena eller det andra tillvägagångssättet. Bra forskning tenderar att använda inslag från båda tillvägagångssätten, och skillnaden handlar om i vilken utsträckning forskaren har sin utgångspunkt i det ena eller det andra läget.
2. *Distinktionen är alltför förenklad i teorin.* De förutsättningar som förknippas med de två tillvägagångssätten är ofta gemensamma, överlap-